

O'ZBEKISTON TASVIRIY SAN'ATIDA JADIDLAR SIYMOSI

Axmadaliyeva Nilufar Qobuljon qizi

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va Dizayn instituti,
Xattotlik va miniatyura yo'nalishi, 1 kurs magistranti, Toshkent shahri,
O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7597050>

ARTICLE INFO

Received: 22th January 2023

Accepted: 30th January 2023

Online: 31th January 2023

KEY WORDS

Jadidlar, rassom, portret, devriy
surat, miniatyura,
kompozitsiya.

ABSTRACT

Maqolada Turkistonda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidchilik harakati vakillarining tasviriy san'atda egallagan o'rni va ular shaxsini kelajakka muhrlashda san'atning ahamiyati haqida so'z boradi.

“Milliy o'zlikni, agar xohlasangiz, milliy g'ururni tiklanish va o'sish jarayonida tarixiy xotira, xalqning, yurtning, davlat xududining ob'ektiv va haqqoniy tarixini tiklash nihoyatda muhim o'rin tutadi”¹.

O'zbekiston Birinchi Prezidenti Islom Karimov.

Tarixda shunday davrlar bo'ladi, kelajakka ulkan poydevor bo'ladigan. Tarixda shunday shaxslar o'tadi avlodlarga ma'rifat shamini yoqib ketgan. Yillar pardasi qanchalar ko'payib boraversin ular yoqqan shulalar yorishib chiqaveradi. XIX asr oxiri XX asr boshlarida ana shunday o'chmas manaviy yolqinlar taratib ketgan insonlar jadidlar edi.

Turkistonda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidchilik harakati vakillari o'lkani mustamlaka kishani hamda asriy qoloqlikdan ozod etish, mazlum xalq qalbiga ma'rifat ziyosi, milliy o'zlik va erk tuyg'usini singdirish, sof diniy qadriyatlarni tiklashni oliy maqsad qilgan edilar. Shu tariqa ular O'rta Osiyo tafakkuri tarixida o'ziga xos yangi Uyg'onish davrini boshlab berganlar.

San'at yordamida ijtimoiy-axloqiy va ma'naviy ongni tarbiyalash jamiyatning hozirgi taraqqiyoti bosqichida muhim rol o'ynaydi. Tasviriy san'atda, yurtimiz, ilg'or madaniyatda tarixiy janrning o'rni katta. Mustaqillik yillarida tasviriy san'at ustalari tomonidan yaratilgan tarixiy asarlarda jadidchilik harakati va jadidlar obrazi aks ettirildi. XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlaridagi antifeodal va anticolonial xarakter ma'rifatparvarlarning asosiy g'oyasi hisoblangan. San'at ma'rifatparvarlik madaniyati tizimida alohida o'rin tutadi. Bu muammoni hal qilishda ma'rifatparvarlar ijtimoiy ongning shakllaridan biri hisoblagan va odamlarning ma'naviy tarbiyasiga xizmat qiladigan san'atning muhim ahamiyatini ko'rsatib berishga harakat qildilar”². Bu haqiqatni xalq madaniyati taraqqiyotiga san'atning ta'sirini tushungan tasviriy san'at ustalari yaxshi anglagan. Tasviriy san'at ustalari o'z ijodida O'zbekiston milliy

¹ Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 251.

² Умаров Э., Абдуллаев М., Хакимов Э. Культурология. Учебное пособие для ВУЗов. – Т.: «Янги аср авлоди», 2004. с. 151.

maktabi yutuqlari bilan birga jahon realistik maktabining eng yaxshi yutuqlariga tayanadi. U O'zbekistonda madaniyat va adabiyot rivojiga kuchli turtki bergan Jadidlar harakati degan nom bilan tarixga kirgan XIX asr oxiri - XX asr boshlaridagi ma'rifatparvar Jadidlarning hayot yo'llariga bag'ishlangan hujjatlarni o'rgandilar. "Badiiy asarlarni va ularning mualliflarini "Qayta tiklash" madaniy vaziyatning muhim xususiyati hisoblanadi. Shu ma'noda "Amir Temur Tuzuklari", "Boburnoma", Bahovuddin Naqshband asarlari, Ahmad Yassaviy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, jadidchilik harakati arboblari va boshqa ko'pgina ziyolilar hayoti va faoliyatini o'rganish imkoni bo'ldi»³. 1999 yili O'zbekiston Prezidenti xuzuridagi Davlat qurilishi akademiyasida "Unutilmas Siymolar" loyihasini yaratgan ilmiy-ijodiy guruh tashkil etildi. Ilmiy ijodiy guruh tarkibida Alisher Azizxo'jayev, Naim Karimov, Diloram Alimova singari taniqli olimlar, fan doktorlari faoliyat ko'rsatdilar. Yuqoridagi loyihada tarixchi olimlar va rassomlar ishtirokida Jadid ma'rifatparvarlarning portretlar turkumini yaratish rejalashtirilgan edi. **("Unutilmas Siymolar" turkumi. 1999 yil.)**

Loyihaga Akmal Ikromjonov, Muhammad Nuriddinov, Emyar Mansurov, Sobir Rahmetov singari O'zbekiston madaniyatidagi tasviriy san'at ustalari jalb qilingan edi. Bu loyiha muvaffaqiyatli bajarildi, jadidlar obrazi 55x45 xajmdagi matoda oval shakli ichida aks ettirildi. Bu portretlardan reproduksiya katta tiraj bilan chop etildi va O'zbekistondagi barcha ma'rifat hamda barcha darajadagi ta'lim muassasalariga tarqatildi. Bu portretlardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz.

Rassom Imyar Mansurov tomonidan Abduqodir Shakuriy (1875-1943) obrazi yaratildi. Rassom E. Mansurov tomonidan ishlangan Abduqodir Shakuriy portreti unchalik katta emas. Uning obrazi matoda moybo'yoq bilan realistik uslubda ishlangan. Portretning umumiy rangi tillarangigarrang bo'yoqda tasvirlangan. Shakuriy xarakteri to'g'ri berilgan, u o'tgan asrdan saqlanib qolgan o'zining foto suratiga o'xshaydi. Ingichka oltindan yasalgan ko'zoynakdan uning tiyrak ko'zlari tomoshabinga boqib turibdi. Uning butun qiyofasidan ziyoli va ma'rifatparvar ekanligi seziladi.

Yana bir rassom Muhammad Nuriddinov tomonidan ishlangan Is'hoqxon To'ra Ibrat (1862-1937) portreti yaratildi. Bu turkumdagi barcha portretlar kabi Is'hoqxon To'ra Ibrat portreti oval shaklini ichida ishlangan. Portretida u oq sallada tasvirlangan va och kulrang ko'ylak kiygan, uning ustidan chetlari tillasimon lenta bilan hoshiyalangan to'q rangli chopon tashlab olgan. Is'hoqxon Ibratning tashqi ko'rinishidan ma'rifatli, dunyoqarashi keng inson ekanligini anglash mumkin. Uning yuzi xuddi hamsuhbatni diqqat bilan tinglayotgandek tasavvur uyg'otadi. Portret iliq ranglarda klassik uslubda ishlangan. Qiyofa jiddiy va chiroyli chizilgan.

Yana aytish mumkinki Aziza Mamatova tomonidan yaratilgan qatag'on qurbonlari Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon va Usmon Nosir portretlari alohida ahamiyatga ega san'at namunalaridir. Keling barcha jaded ajdodlar siymosini umumiy devoriy suratda jamlangan 2001 yili O'zR FA tarixi davlat muzeyida rassom Alisher Aliqulov va uning hamkasblari tomonidan Jadidlar harakati va 1892-1900 yillardagi Jizzax qo'zg'aloniga

³ Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 251.

bag'ishlangan **"Jadidchilik harakati va 1892 yildagi Jizzax qo'zg'aloni" (2001 yil)** devoriy suratiga e'tiborni qaratamiz.

"O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi Markaziy Osiyoda 120 yildan ortiq tarixga ega bo'lgan yirik va qadimiy ilmiy-ta'limiy muassasa hisoblanadi. O'zbekiston xalqlarining mustaqillik uchun kurashi muzey ekspozitsiyalari xususiyatlarida aks etgan. Bu Mustaqillik davriga bag'ishlangan materiallarda yanada yorqinroq aks etgan"⁴. Bu asar jadid harakati haqida hikoya qiluvchi ekspozitsiya namoyish etilayotgan uzunligi 12 metr va balandligi 4 metr bo'lgan devor yuzasiga ishlangan. Kompozitsiya markazida o'ng qo'lida bola ko'targan ona obrazi tasvirlangan, u chap qo'lini otasining eski choponi va do'ppisini kiyib turgan o'smirning yelkasiga qo'ygan. Ayol obrazi beva obrazini, bola obrazi yetim obrazini ifodalagan. Devoriy suratning o'ng va chap qismida "Jadidchilik harakati va 1910 yildagi Jizzax qo'zg'aloni" o'z aksini topgan. Bu san'at asarida 1900-1910 yillar sanalari ko'rsatilgan, bu yillari birinchi teatr, birinchi nashriyot va birinchi yangi usul maktablari ochilgan edi. Devoriy suratda O'zbekistonda XX asr boshlarida ro'y bergan voqealar o'z aksini topgan va erkinlik hamda mustaqillik uchun o'z hayotidan kechgan o'zbek xalqi farzandlari hisoblangan tarixiy shaxslarning obrazlari haqqoniy aks ettirilgan. Bular Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdurauf Fitrat singari o'zbek ziyolilari vakillari obrazlaridir. Ularning yuzlari ko'zlari ifodasi, qo'llari harakatiga qarab tomoshabin ularning teran hissiyotlari va xalq dardiga esh bo'lganliklarini tushunish mumkin. Devoriy suratda jadid-ma'rifatparvarlar o'z hayoti va ijodini Vatan ravnaqiga bag'ishlaganligi ishonarli tarzda ko'rsatilgan. Ma'rifatparvarlar obrazi devoriy suratning o'ng qismining kompozitsion markazi hisoblanadi. Tomoshabindan chap tomonda Buxoro milliy ozodlik harakatining faol ishtirokchisi Muso Saidjonov obrazi aks ettirilgan. "Jadidchilik harakati va 1892 yil Jizzax qo'zg'aloni" devoriy suratida M.Saidjonov milliy choponda, qo'llarini ko'krigida chalishtirib chuqur o'yga tolган holatda turibdi. Yuz ifodasidan teran bilimga ega ekanligi ko'rinib turibdi. Uning qiyofasi osoyishta va yorug'. M.Saidjonovdan pastroqda Munavvar Qori Abdurashidov (1878-1931) turibdi. Uning qomati to'rtidan uch qism tomoshabinga burilgan va u tomoshabinga to'g'ri qarab turibdi va kashtali oq do'ppi, oq ko'ylak ustidan pidjak kiyib olgan. Munavvar Qori ikkala qo'li bilan kitob ushlab turibdi. Ma'rifatparvarlarning yuzi ochiq. Uning qiyofasi qat'iyatlilik va jasurligidan darak beradi. Qora ko'zlari chuqur aqlga egaligi, qo'rqmasligi ifodasidir, lablari biroz tabassumga moyil. Munavvar Qoridan balandroqda Fayzulla Xo'jayev (1896-1938) tasvirlangan, u jadidchilik harakatining yetakchilaridan biri va yosh buxoroliklar partiyasi rahbari bo'lgan edi. "Fayzulla Ho'jayevning shaxsiyati XX asr boshlari Buxoro siyosiy arenasida eng yorqin shaxslardan biri bo'lgan edi". F.Xo'jayevning orqasida Buxoro jadidchiligining yirik vakili Abdurauf Fitrat (1886-1938) ko'rinadi.

Devoriy suratda A.Fitrat portretida uning xarakteri aniq ifodalangan. U yevropacha qora kostyum kiygan va oq ko'ylakka keng galstuk taqib olgan. "A.Fitratning Abramov bulvaridagi (hozir M.Gorkiy ko'chasi) uyi ma'rifatparvarlik o'choqlaridan biri bo'lgan. U yerda Abdulhamid Cho'lpon, G'ofur G'ulom, Hamid Olimjon, N.Rahimiy, Elbek, Usmon Nosir singari yosh va tajribali shoir hamda yozuvchilar to'planar edi. Ular qiziqarli suhbatlar qurardi"⁵. Devoriy suratda jadidlar guruhi markazida qo'lyozmalar solingan papka ushlagan Abdulla

⁴ Государственный музей истории Узбекистана. Информация об интереснейших музеях Ташкента.

⁵ Бурханов М. Сокровищница души (Воспоминания).

Qodiriy tasvirlangan. U butun bo'yi bilan ifodalangan. Uning egnida yashil chopon, qora, barcha tugmalari qadalgan ko'ylak, boshida do'ppi. Yuzy yorug', ko'zlari mungli. A.Qodiriyning o'ng tomonida, balandroqda Abdulvohid Burxonov – Munzim (1875-1934) tasvirlangan. Devoriy suratda u to'rtidan uch qism tomoshabinga qaragan holda ifodaviy, badiiy vositalar bilan tasvirlangan. Munzim qora kostyum kiygan, tagidagi oq ko'ylakka galstuk bog'langan. Uning sochlari qisqa qilib tartiblangan, yuziga yaxshi yorug'lik tus berilgan. Ko'zlari ifodaviy ishlangan. Umuman olganda, Munzim portreti devoriy suratdagi ma'rifatparvar jadidlar guruhi bilan uyg'unlashib ketgan. A.Burxonov – Munzimdan o'ng tomonda yuqoriroqda Abdullo Avloniy tasvirlangan (1878-1934). U taniqli ma'rifatparvar – pedagog, adabiyot arbobi va publitsist hisoblanadi. Devoriy surat markazida yozuvchi A.Qodiriy yonida Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919) tasvirlangan. U buyuk mutafakkir, jadidchilik harakati yetakchisi, taniqli ma'rifatparvar va siyosiy arbob bo'lgan edi.

Devoriy suratda u bor bo'y-basti bilan tasvirlangan. Qo'l kaftlari bir-biriga qo'yilgan. U uzun choponda, boshida oq salla. Ko'rinishi qat'iy. Portret murakkab yorug'lik-soya o'yinida ifodali ishlangan. Ko'zoynak taqqan ko'zlari to'g'riga qaragan. Mahmudxo'ja Behbudiy obrazi Munavvar Qori va Abdulla Qodiriy obrazlari bilan bir qatorda devoriy suratdagi markaziylardan hisoblanadi, lekin bu guruhda ikkilamchi obrazning o'zi yo'q. Ularning barchasi o'z xalqi, yurti, O'zbekistoni uchun o'zining hayoti, butun iqtidori va mehnatini qurbon qildi. O'ng tomon chetda shoir Abdulhamid Cho'lpon (1897-1938) tasvirlangan. U yangi o'zbek adabiyotining asoschilaridan biri hisoblanadi. Devoriy suratda Abdulhamid Cho'lpon figurasi jadidlar guruhining o'ngida chetda joylashtirildi. Chap qo'li ko'krigida tasvirlandi. Yuzida murakkab kechinmalar ifodalangan, negaki bunday ifodasi bilan u erkinlik, o'z xalqiga muhabbat haqidagi she'rlarini o'qishi mumkin. U oq ko'ylakka babochka taqilgan yevropacha kostyum kiyib olgan. Shamolda kostyum etaklari bari chetga chiqib keskin siluet hosil qilgan. Shoir boshdan-oyoq qora libosda, devoriy suratda uning o'rni yaxshi topilgan. Jadidlar foni yuqorisida ko'tarilayotgan quyosh tasvirlangan, bu davlatchilik ramzidir. Qo'zg'alonchi xalq boshida yangi hayot va erkinlik ramzi bo'lgan Semurg' qushi uchib yuribdi. O'zR Fa tarixi davlat muzeyidagi A.Aliqulov va hamkasblari ishlagan mahobatli devoriy surat yangi obrazlar va timsollarga boy bo'ldi. Bu timsollar keng tomoshabin doirasiga xizmat qiladi, ularni ma'naviy va madaniy jihatdan boyitadi. Rassomlar asarlarining tarixiy mazmuni davr talabi bilan belgilandi. O'z tarixiy ildizini yaxshi biladigan barkamol avlodni tarbiyalash bu asarning vazifasi hisoblanadi. Mustaqil O'zbekiston madaniyatidagi tasviriy san'atning tarixiy janri rivojining alohida ahamiyati sababini bu janrda shakllangan butunlay yangi g'oyaviy, tematik-mazmun sharoitidan va muhim XX asr boshida ro'y bergan tarixiy voqealarni aks ettirishiga yangi ijodiy yondashuvlardan, ma'rifatparvar jadidlardan iborat tarixiy shaxslarning ishlaridan qidirish kerak. A.Aliqulov ijodidan tarixiy shaxslar obrazini yaratish va mamlakatimizda o'tgan yuzyilliklarda yuz bergan voqealarni aks ettirish asosiy o'rin egallagan. Har bir davrga xos bo'lgan liboslar, kishilarning tashqi qiyofasi va muomala madaniyati o'ziga tegishli bo'lgan xususiyatlar bilan aks ettirilgan. Asosan rassomlar bu odamlar yashagan muhitni tasvirlashga intilganlar. O'sha davrlar liboslari fotografiyalarini devoriy surat ishlangan O'zR FA tarixi davlat muzeyi arxivariusi taqdim etdi. Bulardan tashqari rassomlar o'sha davrlardagi yozma manbalardan foydalandilar. Masalan, 1892-1900-yillari xalq qo'zg'alon ko'tarishiga sabab bo'lgan mahalliy aholini Rossiya imperiyasidagi

mardikorlik ishlariga jalb qilish haqidagi podsho farmonlari bunga misol bo'la oladi. Bu yillar qo'zg'alon qahramonlari yonidagi raqamlar bilan belgilangan. O'zR FA tarix davlat muzeyida A.Aliqulov va uning hamkasblari tomonidan jadidlar harakatiga bag'ishlab yaratilgan kompozitsiya markazida tasvirlangan jadidlar yuz ifodasining jur'atligi va mag'rurligi ma'lum bo'ladi. O'z Vatanining ma'rifatparvari va Vatanparvari bo'lgan jadidlar o'z kelajagini oldindan sezdi va o'z xalqi erkinligi uchun jonini fido qilishga tayyor bo'ldilar. Ularning barchasi 40-45 atrofidagi balog'at yoshida bo'lishgan, o'lim xavfiga qaramasdan ular o'zlarining ma'rifatparvarlik va siyosiy maqsadlaridan qaytmaganlar. Jadidlar ma'rifatni mavjud bosqinchilik hukmronligi usullari rad etishga asoslangan madaniy va ma'naviy hayot sohasidagi harakat sifatida talqin etganlar. Jadid – ma'rifatparvarlarga bag'ishlangan sarlar uzoq yillardagi voqealardan eng muhimlarini va o'ziga xosligini tanlab oladigan va zamondoshlarimiz hamda kelajak avlod uchun dars bo'ladigan yetuk tarixiy tajriba cho'qqilarida turib ishlandi.

Bugungi kunda ana shunday tarixiy mavzular yaratish g'oyasi yosh rassomlar ijodida ham ko'zga tashlanmoqda. Nafaqat devoriy suratlar balki tasviriy san'atdagi grafika va miniatyurada o'z o'rniga ega bo'lgan ilg'or mavzular safida turibdi. Bu borada Respublikaning rassomlar tayyorlash bo'yicha yuqori pog'onada turgan Kamoliddin Behzod Milliy rassomlik va dizayn instituti talabalarining ham ijodiy izlanishlari ahamiyatga ega bo'lmoqda. Aynan miniatyura san'atida jadidlar obrazi, qatag'on qurbonlarini tasvirlash g'oyasi ustida ham katta izlanish olib borilmoqda. Aslida har bir ma'rifatparvar jadidlar hayoti katta seriyali turkum asarlar yaratishga asos bo'la oladi. Zero, ularni yashagan muhit va makon, davr ruhiyatini tushunish va bugungi yoshlarga anglatish bilimga, ma'naviyatga bo'lgan yosh avlodni ham qarashini o'zgartirishga, bugungi kunni va vaqtni qadrlashga turtki bo'lib hizmat qilsa. San'at bu o'tmishni bugunga, bugunni esa kelajakka tanitishga hizmat qiladigan badiiy ko'prikdir.

References:

1. Ulug'bek Mamatov. O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari (XX asr ikkinchi yarmi – XXI asr boshlari) – T.: « Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi », 2021. 184 b.
2. Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 251
3. Умаров Э., Абдуллаев М., Хакимов Э. Культурология. Учебное пособие для ВУЗов.– Т.: «Янги аср авлоди», 2004. с. 151.
4. Ахмедова Э.Р., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т., 2001. с. 251.
5. Государственный музей истории Узбекистана. Информация об интереснейших музеях Ташкента.
6. Бурханов М. Сокровищница души (Воспоминания).